

ІМПЕРСЬКА МОДЕЛЬ МОДЕРНІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ РОСІЇ)

У статті аналізується імперська форма державно-політичної організації, визначаються зміст, напрями і мета імперської моделі модернізації на прикладі Росії.

Ключові слова: Росія, імперія, модернізація.

В статье анализируется имперская форма государственно-политической организации, определяются содержание, направления и цель имперской модели модернизации на примере России.

Ключевые слова: Россия, империя, модернизация.

The article analyses the imperial form of state and political organization and defines the essence, direction and purposes of the imperial-type modernization in case of Russia.

Key words: Russia, empire, modernization.

Дві тисячі кілометрів українсько-російського кордону та складний характер українсько-російських відносин протягом останніх понад двадцяти років є об'єктивними чинниками, що постійно спонукають українських науковців до осмислення феномену російської державності, перспектив і можливостей її модернізації. Вихідною гіпотезою даної статті є думка про те, що Російська держава була і зараз є імперією за своєю внутрішньою сутністю та зовнішніми проявами. Цей підхід поділяє ціла низка російських науковців, зокрема С. Лур'є, О. Величко, М. Грачев, Е. Дамірчієв, Б. Кагарлицький та інші [1; 2; 3; 4; 5]. Найважливіше з погляду України в цьому контексті питання полягає в тому, чи здатна Росія як імперська держава до суспільно-політичної модернізації, й у якому розумінні можна говорити про модернізацію імперської держави. Модель відповіді на це запитання ми спробуємо подати в цій роботі.

Ця проблема також проробляється рядом російських дослідників, зокрема С. Каспе, С. Гавровим, Е. Паїнім та іншими [6; 7; 8].

Передусім, необхідно з'ясувати, чим же власне є імперія як тип державно-політичної організації, які її іманентні ознаки. В історичній науці існує величезна історіографія із цього питання [9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16].

У класичному визначенні поняття імперії Ш. Айзенштадта наголошується, що цей термін зазвичай використовується для позначення державно-політичної системи, що охоплює великі та відносно централізовані території, в яких центр, втілений в особі імператора та центральних політичних інституцій, набуває автономності, монополізуючи право на ухвалення політичних рішень та на визначення політичних цілей [17].

Ч. Тілл визначає імперію як «велику внутрішньо неоднорідну політію, елементи якої пов'язані з центральною владою системою опосередкованого впливу. Центральна влада здійснює певний військовий і фінансовий контроль за усіма сегментами імперського простору, проте не зазіхає на два основних

елементи опосередкованого правління: 1) збереження або встановлення специфічних і таких, що не підпорядковуються загальному правилу, зв'язків з елітою кожного сегменту; 2) здійснення влади через цих посередників, які користуються у своїх доменах значною автономією, яка компенсує лояльність по відношенню до центру, а також фіскальне і військове співробітництво з ним» [18, с. 3].

На нашу думку, найбільш вдале визначення системних ознак класичної імперської форми державності дали російські дослідники – Ю. Березкін та Л. Гагагова [19, с. 43, 160, 209; 20, с. 338]. Відповідно до їхніх досліджень, це: політична та господарська централізація; сакральний характер одноосібної влади; пірамідална управлінська структура; територія, суттєво більша за середню для даної епохи й даного регіону території держави, яка охоплює великий природно-ландшафтний і культурно-господарський ареал або навіть декілька ареалів; наявність центру та периферії, окраїн, провінцій або колоній; панування столиці над периферією; цілковите панування вертикальних суспільних зв'язків над горизонтальними; етнічна неоднорідність (етнокультурна роздробленість) за наявності домінуючого етносу чи групи етносів; прагнення до необмеженої експансії; претензії на світовий статус, а то й на світове панування; уподібнення держави (а символічно – і столичного міста) усьому цивілізованому світу; уявлення про вищість пануючого етносу над іншими людьми. До цього ми б, зі свого боку, додали ще конвенційно легітимізовану практику виведення з-під дії законодавчих норм визначених груп еліти.

Типологічно імперії можна поділити на два основні типи: колоніальні та ідеократичні (традиційні) [21, с. 118-122]. Колоніальні імперії, у першу чергу, орієнтовані на експлуатацію і пограбування колоній, а також, меншою мірою, на виконання певної цивілізаторської місії. Ідеократичні імперії створюються та існують з метою здійснення метафізичного надзавдання, яке полягає в реалізації на землі Божого заміслу. Як зазначає у своїй роботі С. Гавров, саме встановлення всесвітнього, безмежного панування Належного є домінуючою метою ідеократичної імперії [7, с. 45].

Російська держава, формуючись у XVI ст. як централізована держава, одразу складалася як ідеократична імперія. Ключовими ознаками цього, на думку С. Каспе, були: «1) наявність у системі політичної легітимації держави певної вказівки на ді абсолютне, універсальне значення; 2) наявність у політичній практиці держави стійкої тенденції до територіального розширення; 3) відсутність або обмеженість асиміляції народів, територій, що включаються до складу держави, збереження ними своїх етнокультурних особливостей» [22, с. 35]. На думку С. Лур'є, російський народ став імперським народом, бо мав специфічні етнопсихологічні риси, зокрема власне уявлення про належний стан світу, яке він прагнув поширити; усвідомлення себе як могутньої і найбільш справедливої сили; впевненість у тому, що все, що роблять росіяни як спільнота, схвалює Бог; готовність нести жертви заради своєї правди; наявність розвинутого культурного сценарію міжетнічних взаємин; здатність і схильність утворювати колонії поза межами свого компактного проживання (модель

народної колонізації); несуттєвість формальних кордонів для запланованої доброї діяльності; сприйняття і трактування будь-якої війни за участі росіян як оборонної, а війни на чужій території як «звільнення» або «допомоги» [1, с. 16-19, 250-254].

Саме імперська свідомість робить можливим як успішне будівництво імперії, так і її перманентне відродження. Для імперського суб'єкта ні свобода особи, ні приватна власність не є базовими цінностями, бо в імперії це умовності, натомість він любить державу, готовий пожертвувати своїм життям заради її чергового ідеократичного проекту (наприклад, відновлення величі Росії), але послідовно уникає роботи усвідомлений особистий вибір і з радістю делегує це право колективу, харизматичному вождю чи релігійному авторитету.

Центральним принципом історичної Російської імперії стало уявлення про те, що православний/неросійський світ, у першу чергу західний, є світом, який цілком занурився у гріхи і оми, а єдиним насправді цивілізованим та благочестивим світом є Росія. Тому священною місією Росії є захист православного простору та вселенського православ'я від зовнішніх посягань та внутрішніх смут. Включення до складу імперії нових і нових земель трактувалося як природне розширення меж православного світу. У зв'язку із цим уже з XVI ст. формується образ Святої Русі – єдиної визнаної вищими силами правдивої держави. Детальніше ми про це писали у своїй попередній роботі [23, с. 95-101].

Як наголошує С. Каспе, однією з базових характеристик імперської державності є її безмежність, пов'язана як з її територіальною протяжністю, так і з універсалізмом її імперської ідеї. Для імперії, на відміну від звичайної національної держави, не існує чітких державних кордонів, оскільки імперія не вичерпується власне державою [21, с. 61-62]. Імперський простір поширюється туди, де є носії імперської ідеї. Тому, наприклад, ідея збройного захисту прав співвітчизників в інших країнах для сучасної Росії є цілком природною з погляду її імперської сутності.

Розглядаючи феномен імперії, важливо пам'ятати, що для неї територіальна експансія з огляду як на економічні, так і на символічно-релігійні причини є фактором зміцнення імперського, універсального статусу держави і внаслідок цього – фактором збереження стабільності соціальної системи в цілому. Експансія завжди забезпечувала фундаментальну потребу імперії в підтвердженні претензій на імперський, «космічний» суверенітет. Наслідком успішного здійснення експансіоністських акцій і перемог є не лише включення в спільний для всієї імперії оборот матеріальних і людських ресурсів приєднаних територій, а й зміцнення у населення імперської держави переконання не лише в економічній і військово-політичній, а й в онтологічній, містичній вищості цієї держави над усіма іншими [12, с. 64].

Як зазначає С. Каспе, «імперська логіка перетворює експансію в самоцінне й надцінне починання, здатне компенсувати будь-які можливі матеріальні витрати культурно-символічними досягненнями. Виникнення природних перепон до розширення території веде не до згортання інтервенціоністської активності, а до її граничного нарощування – оскільки

будь-яка перепона дискредитує вселенські претензії держави» [22, с. 35].

На нашу думку, російська державність в усіх формах її існування (Московське царство, Російська імперія, СРСР та сучасна Російська Федерація) завжди залишалася імперською за своєю внутрішньою суттю. Одним з ключових факторів цього є історично сформована імперська свідомість російських еліт та росіян як пануючого етносу, що постійно відтворюється. Як пише у своїй роботі С. Лур'є, «ми сформувались як імперський народ і зробити з цим нічого неможливо, а головне – не потрібно» [1, с. 13].

Базове імперське уявлення про те, що Росія заради вищих цілей може і повинна діяти, зокрема і силою, там, де вважає це за потрібне, активно застосовувалося нею впродовж усього історичного часу аж до сьогодення (агресія проти Грузії у 2008 р., проти України у 2014 р.).

Для жителів Російської імперії (у всіх її історичних іпостасях) залишається актуальною і є активно підтримуваною владою настанова на сприйняття Росії як обложеної фортеці, на яку постійно зазіхають зовнішні вороги, а тому весь народ має згуртуватись навколо імперської влади для захисту від них.

У сучасній Росії діє одна з найдавніших і найважливіших імперських ознак – наявність особливих зв'язків з національними елітами та фактичне делегування їм функції посередників у керуванні своїми автономіями від імені імперського центру. Найбільш наочно така система відносин між імперським центром та напівавтономною периферією в сучасній Росії встановлена із Чечнею, Дагестаном та Татарстаном.

Так, зокрема, у Чечні фактично не діють російська Конституція та закони, з 2008 р. місцеві призовники відбувають службу в армії лише на території Чечні, росіян майже повністю витіснено з республіки, бюджет Чеченської республіки більш як на 80% залежний від трансфертів з федерального бюджету РФ. По суті, це є сплатою данини за лояльність місцевої еліти імперському центру. З 2011 р. у російську армію фактично не призивають дагестанців, частка росіян у республіці протягом 1989-2010 рр. скоротилася з 9,7% до 3,6% [24].

Водночас, у сучасній Росії все більш гіпертрофованого значення набуває імперське столичне місто, своїм зростанням лише підкреслюючи пірамідальну структуру імперії. Так, на 01.01.2014 р. населення Москви складало 12,1 млн., Санкт-Петербурга – 5,1 млн. (розрив у 2,4 рази), третього за населенням міста країни Новосибірська – 1,5 млн. (розрив із столицею у 8 разів) [25; 26]. Бюджетний розрив між столицею та іншими великими містами Росії ще більш контрастний. Так, у 2011 р. бюджетний розрив по видатках між Москвою і Новосибірськом склав фантастичні 42 рази (1,5 трлн. руб. проти 36 млрд. руб.) [27]. Цей розрив постійно збільшується, відповідно імперська столиця все багатіє і посилює своє домінування в системі.

Протягом усієї російської історії, по суті, незмінною залишалася ключова для імперської держави фігура верховного правителя-суверена. Російський народ фактично ніколи не брав реальної участі у його виборах. Правитель у Росії завжди з'являвся без участі людей, як рішення вищих сил. За часів

Московського царства та Російської імперії це був помазаник Божий – цар, фігура якого з'являлась або як наслідок реалізації принципу династичної спадкоємності, або в результаті кулуарних змов, а народу лише показували нового царя; в СРСР це був генсек, якого обирало вузьке коло вищих партійних керівників, а кращі люди з народу лише формально затверджували на з'їзді КПРС; у сучасній Російській Федерації фігура верховного суверена – президента з'являється у вигляді оголошеного попередником спадкоємця престолу/посади. А народ може це рішення на формальних виборах лише затвердити.

Новою російською універсальною імперською ідеєю на заміну концептам «єдиного Православного царства, яке зобов'язане врятувати вселенське православ'я», та «першої країни, де переміг соціалізм, яка несе прапор комунізму народам світу», В. Путін у 2007 р. запропонував зробити концепт «Російського світу». В основі «Російського світу», за переконанням глави РПЦ патріарха Кирила, лежать, по-перше, православна віра, по-друге, російська культура та мова, і по-третє, «спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток». «Незалежні держави, що існують на просторі історичної Русі й усвідомлюють свою загальну цивілізаційну належність, могли б продовжувати разом творити Російський світ і розглядати його як свій спільний наднаціональний проект» [28].

Одним з ключових інструментів релікарнації Російської імперії в сучасному світі є активне зміцнення в соціальній дійсності міфу про безальтернативну позитивність спільного історичного минулого всіх народів Росії та Російського світу. Це символічний імперський ресурс, який легітимізує спільність долі народів під керівництвом московських правителів; втрата його для Москви неприпустима. У сучасній Росії серцевиною цього імперського символічного ресурсу є концепт «Великої перемоги над фашизмом». Саме тому Російська держава так плекає цей концепт і так багато уваги приділяє боротьбі з будь-якими спробами подивитись на події Другої світової війни не крізь російській імперські окуляри. Так, у 2009 р. при президентові Російської Федерації було навіть створено Комісію з протидії спробам фальсифікації історії на шкоду інтересам Росії.

Світосприйняття, яке формує сучасна російська влада у населення, ґрунтується на ідеологемі «славетного минулого» та ностальгії за часами «великої епохи», яка колись мала місце. Таке, орієнтоване на минуле світосприйняття, кардинально відрізняється від укоріненої у межах цивілізації модерності зосередженості на тому, що робиться сьогодні і зараз.

В імперській Росії традиційно ефективно працює механізм підтримки внутрішньої стабільності російської соціокультурної системи та постійного відтворення імперської свідомості, який заважає інноваційним процесам. Система відгороджується від зовнішнього середовища за допомогою контролю і придушення небажаної з погляду еліти соціокультурної інформації.

Запозичені за необхідності на Заході окремі соціокультурні та політичні інститути в російській імперській державності не мали жодного суттєвого значення ні в царській, ні в радянській, ні у посткомуністичний періоди її

історії. Так, наприклад, практичне дотримання прав людини, незважаючи на формально підписані Москвою міжнародні документи, було протиприродним для імперії. Російське соціокультурне середовище і сьогодні чинить опір процедурній законності, віддаючи перевагу так званій народній правді, звичаям, суду не по законах, а за поняттями.

Так само й інститути представницької демократії, суду, виборчої системи отримали в Росії переважно зовнішні, наслідувальні форми, що суттєво змінювало їх першопочатковий (західний) зміст та значення. Для імперської ідеократичної держави це фасадні, а не змістовно-ціннісні інститути.

Нинішня російська правляча еліта переконана, що демократія ледь не згубила Росію після розпаду СРСР. Так, В. Путін у одній зі своїх програмних статей 2012 р. [29] наголошує, що «введення демократичних форм держави (на початку 1990-х рр.) принесло практично відразу ж зупинку необхідних економічних реформ, а трохи пізніше – самі ці форми виявилися окуповані місцевими і центральними олігархічними елітами, які безсоромно використовували державу у своїх інтересах, ділячи загальнонародне надбання... Все це «отруїло» перехід Росії до демократії та ринкової економіки – стійкою недовірою великої частини населення до самих цих понять». Концептуальний висновок В. Путіна полягає в тому, що російські громадяни в результаті розчарувались і в демократії, і в ринкових реформах.

Тому рецепт, який путінський режим запропонував російському суспільству, простий – зміцнення держави та відновлення народного суверенітету, але не в західному його розумінні – через політичну конкуренцію, а в суто російському варіанті – через відновлення механізмів соборного ухвалення рішень, запропонованих владою (т. зв. суверенна демократія). Їх запровадження, з використанням сучасних технологій, має формувати в громадян ілюзію участі в прийнятті державних рішень та їх схваленні.

У цьому зв'язку для нас надзвичайно важливо розуміти, якою мірою і в якому напрямі здатна модернізуватися сучасна російська імперська держава.

Під модернізацією, що в загальнотеоретичному сенсі базується на ідеї внутрішньої здатності суспільства до якісної еволюції, в науці розуміють: «сукупність різного роду економічних, політичних, державно-правових, психологічних, культурних зрушень та перетворень конкретного суспільства в напрямі його осучаснення і постійного вдосконалення і наближення соціальних і політичних систем та їх фрагментів до максимально можливого рівня розвиненості» [30, с. 11].

Історично феномен модернізації нерозривно пов'язаний з виникненням національних держав, демократичного ладу та розвитку капіталістичної економіки. Більше того, модернізація в її класичному розумінні може успішно відбуватися лише в національних державах.

Імперська державність є малоприсадою для модернізаційних процесів, оскільки посилення демократії неминуче приводить до ослаблення зв'язків між центром і національними окраїнами та делегітимації владної традиції. Адже демократизація приводить до залучення більш широких соціальних груп до політичної сфери, яка раніше була доступна лише центральній та місцевій

елітам і функціонувала на основі уніфіковано заданих із центру соціальних комунікацій. В умовах модернізації також відбувається оживлення локальних культур та народжується їх прагнення до набуття політичного виміру своєї самобутності. Ці тенденції приводять до появи у місцевої еліти думок про необхідність окремого державного існування.

З іншого боку, в результаті поширення модерністських установок актуалізується питання про прерогативи імперського ядра, тобто корінного народу, з'являються тенденції на обмеження доступу до центральної еліти представників периферійних еліт, що суттєво ослаблює всю імперську конструкцію, робить імперський універсалізм фіктивним. У сучасній Росії це проявляється в поширенні етноорієнтованих установок типу «Росія для росіян», що є вкрай небезпечним для імперської державності.

Реалії економічного розвитку індустріального, а тим більше постіндустріального світу руйнують систему асиметричних відносин імперського центру і периферії. У таких умовах все менш ефективним стає властивий імперіям мобілізаційний тип економіки [31]. У випадку випереджального економічного розвитку окремих периферійних регіонів суперечність між їх політичним та економічним статусом стає додатковим мотивом для сепаратистських устремлінь.

Крім того, формування інформаційного суспільства є викликом, який час кидас імперії, адже будь-яка відповідь на нього неодмінно супроводжуватиметься суттєвим послабленням соціального контролю над людьми, а це пряма загроза базовим ознакам імперської держави.

Таким чином, імперія, еліта якої усвідомила необхідність модернізації своєї країни, має розв'язати дві задачі. По-перше, запустити модернізаційні процеси з метою посилення військово-політичної та, частково, економічно конкурентоздатності щодо інших країн. А по-друге, паралельно знайти можливості для блокування руйнівних впливів модернізації на ідеологічні та владно-політичні стандарти існування імперії. У результаті реалізується курс дозованої модернізації, тобто імперська модель модернізації.

Запускаючи процес власної модернізації, імперія не ставить своїм завданням еволюцію в напрямі цивілізації модерності, навпаки, вона боїться ліберального переродження і внутрішньої слабкості, що є неминучими за прийняття інокультурних інститутів політичної демократії, капіталістичного ринку та необхідності реального дотримання прав людини.

Завдання імперської модернізації полягають не в переродженні імперії, а в стабілізації, у відтворенні її базових характеристик у нових історичних та соціокультурних умовах. Здійснювати це передбачається через дозоване запозичення в противника того, що дозволить успішно боротись чи конкурувати з ним. Тому під час усіх імперських модернізацій Росія запозичувала лише ті європейські технології та інструментальні знання, які відносились до сфери промисловості, науки і військової справи, а також окремі елементи побуту.

В історії Росії всі найбільші модернізаційні проекти запускалися лише на тлі чіткого усвідомлення неможливості забезпечити достатній рівень військово-

політичної конкурентоздатності щодо країн Західної цивілізації і лише у форматі «модернізації згори». В усіх випадках це була форма адаптаційної реакції російської соціокультурної системи на виклик західної цивілізації. А. Вишневський використовує термін «консервативна модернізація» [32, с. 48], Ф. Фукуяма – «оборонна модернізація» [33].

Так, модернізаційний проект Петра I був запущений з огляду на неможливість у інший спосіб здобути перемогу у Великій Північній війні 1700-1721 рр.; Великі реформи 1860-х – 1870-х рр. стали наслідком жорстокої поразки Російської імперії у Кримській війні 1853-1856 рр.; радянська індустріалізація та колективізація були зумовлені необхідністю створення належної військово-технічної бази для можливості збройного протистояння країнам капіталістичного світу; економічна неможливість продовження гонки озброєнь з боку СРСР привела до реалізації у 1985-1991 рр. курсу на «перебудову» М. Горбачова.

У тих випадках, коли дозована (оборонна) модернізація ґрунтувалась на самодержавстві та кріпосному праві (петровська та сталінська модернізації) і стосувалась лише технічних запозичень, вони досягали успіху у межах поставлених завдань – Росія виграла, відповідно, Велику Північну та Велику Вітчизняну війни й суттєво наростила свій міжнародний авторитет. Натомість у тих випадках, коли модернізаційні процеси в Росії глибоко зачіпали соціальні відносини, суттєво розширювали межі особистої та громадської свободи, вони неминуче призводили до посилення невдоволення рівнем соціально-економічного життя, політизації етнічності, зміни всієї етнополітичної ситуації в імперському просторі та системної кризи імперської державності. У результаті це призвело до дезінтеграції імперської державності в 1917-1918 рр. і 1991 р. та проголошення державної самостійності цілого ряду народів у імперських провінціях Росії.

Для розуміння специфіки модернізаційних процесів у сучасній Росії потрібно чітко розуміти, що модернізація неминуче базується на наших уявленнях про майбутнє і є керованим державою політичним проектом [34, с. 27]. А які ж уявлення про майбутнє Російської держави та шлях до нього у традиціоналістсько-патрістично налаштованій частині російської еліти?

Так, наприклад, у статті у «Літературній газеті» доктор філософських наук, головний науковий співробітник Інституту економіки РАН О. Ципко трактує відмову від імперськості як русофобію. «Ліберальна інтелігенція має безліч «заєдинщиків» у головному – в справі боротьби з так званими залишками російської імперськості, «заєдинщиків» у справі подолання вихідної багатонаціональної природи Російської держави, в справі знищення Росії». «Вже ясно, що свобода в новій, некомуністичній Росії проявляє себе насамперед як право на руйнування Росії, на звільнення себе від усього, що колись було дорогим російській людині, що пов'язувало її з батьківщиною. І треба знати і розуміти, що для інтелектуалів і політиків, які називають себе в Росії лібералами, свобода і демократія означали передусім право на «ломку» російської традиції, на переробку Росії і російського населення за своєю подобою». «Є щось настирливе і підозріле в цьому пристрасному бажанні

витравити з російської національної самосвідомості «імперську домінанту» [35].

Отже, для чого потрібна російській імперській владі модернізація? Вона в першу чергу потрібна для збереження військово-політичної могутності та глобальних позицій країни у світі. Інакше кажучи, модернізація потрібна Росії для збереження свого статусу великої держави. Керувати цим процесом має російська імперська еліта на чолі з В. Путіним. Так, у 2010 р. перший заступник керівника Адміністрації президента РФ В. Сурков у статті для газети «Ведомости» чітко наголосив на тому, що консолідована влада в Росії є єдиним інструментом модернізації країни [36].

Нинішній путінський модернізаційний проект є відповіддю на розпад СРСР. У своєму посланні Федеральним Зборам РФ В. Путін у 2005 р. чітко зазначив, що «крах Радянського Союзу був найбільшою геополітичною катастрофою століття. Для російського ж народу він став справжньою драмою. Десятки мільйонів наших співгромадян і співвітчизників опинилися за межами російської території» [37]. На зустрічі з колективом газети «Комсомольская правда» В. Путін уточнив за чим шкодує: «Російська Федерація при розвалі Радянського Союзу... пішла на безпрецедентні в історії людства жертви, віддала десятки тисяч квадратних кілометрів своїх споконвічних територій» [38].

Усі свої подальші стратегічні дії, в тому числі й спрямовані на часткову модернізацію, Росія, на нашу думку, реалізовувала з метою отримання хоча б часткового реваншу за ці події та відновлення свого політичного та культурного контролю над втраченими територіями. На державному рівні в Росії модернізація розглядається здебільшого у військовому та економічному аспектах. У військовому як переозброєння російської армії найбільш передовими засобами ведення збройної боротьби, в економічному – як зниження залежності економіки країни від цін на сировинні ресурси на світовому ринку та перетворення інноваційної діяльності на реальний фактор економічного зростання.

Якщо говорити про модернізацію Росії в розумінні модернізації армії та ВПК, то на цю мету в рамках Російської державної програми розвитку озброєнь на 2011-2020 рр. виділено безпрецедентні 23 трлн. руб. Як наголосив В. Путін у посланні до Федеральних Зборів 2013 р., «у найближче десятиліття підприємства ВПК країни будуть повністю завантажені замовленнями. Зможуть оновити свою виробничу базу, створити якісні робочі місця...» [39].

Якщо говорити про модернізацію Росії в розумінні технологіко-економічного проекту, то потрібно відзначити, що внутрішній російський ринок у більшості випадків є замалим, щоб стати самодостатнім для розкрутки нових продуктів і технологій [34, С. 81]. Мінімальний розмір ринку для окупності потенційно конкурентоздатних технологій і продуктів у сегменті основних промислових товарів – 250-300 млн. чол. Тому необхідною умовою для реального запуску процесів технологіко-економічної модернізації Росії є завоювання ринків, схильних до російських товарів і технологій, створення альянсів для просування російських або спільних технологій.

Крім того, існуюча система негласних конвенцій між владою та бізнесом не сприяє інноваційній активності бізнесу в Росії, оскільки інноваційна активність окремих економічних суб'єктів часто призводить до порушення економічних інтересів діючих учасників конвенції і виливається не в конкурентну боротьбу, а в «поставлення на місце» за допомогою адміністративно-силових механізмів.

Серйозним викликом модернізації у сучасній Росії є брак довіри до інститутів держави та неспроможність існуючої суспільно-політичної системи, включаючи державне управління, керувати проектом модернізації Росії. Адже ні державна бюрократія, ні ключові парламентські партії Росії не можуть бути реальним двигуном модернізації, оскільки є націленими не на реальні зміни в країні, а на збереження стабільного розвитку в межах існуючої системи.

Проблема також у тому, що діючі державні та соціальні інститути не здатні вирішувати проблеми російської модернізації, оскільки відсутній нормальний зворотній зв'язок між суспільством та державою, а системний характер корупції в державних інституціях перешкоджає розвитку поваги до легальних правових норм.

Як зазначає член Ради з розвитку громадянського суспільства і прав людини при Президенті РФ І. Діскін, у Росії правовий вакуум поступово був замінений так званою «путінською конвенцією», тобто системою неформальних норм, що визначали статус осіб, які підпадали під її дію, а також міру можливого порушення ними легальних норм. Її суть полягала в обміні політичної лояльності на свободу підприємницької активності (у межах конвенції). Поступово подібні конвенції склались і на регіональному рівні [34, с. 135-136].

Обов'язковою умовою успішної модернізації є наявність або цілеспрямоване створення відповідного до задач модернізації інституційного середовища. Таким середовищем можуть бути лише суспільно-політичні інститути (партії або інші структури), які займають активну та критичну позицію щодо існуючого формату розвитку країни та пропонують конкретні практичні шляхи її модернізації. Інакше кажучи, політична система країни має бути здатною на ухвалення та втілення в життя ухвалених рішень щодо модернізації. Соціальним ресурсом модернізації може бути лише активна частина громадян, здатна на раціональні та відповідальні соціальні, економічні та політичні дії, інтегрована в політичну систему країни. Російська влада, з одного боку, намагається знайти форми інтеграції активної частини громадян до власного модернізаційного проекту, а з іншого – перебуває в стані перманентного конфлікту з нею.

Відкрита політична боротьба не толерується сучасним російським суспільством та владою, оскільки сприймається як крок у бік хаосу та безладу, а деідеологізовані та бюрократизовані форми не є ефективними для залучення до процесів модернізації активної частини суспільства.

Проблема ще й у тому, що у сучасній Росії дуже малий реальний попит на правову державу та демократію. Вони не потрібні основним політичним партіям, прямо загрожують інтересам бюрократів та силовиків, незручні для

бізнесу, який вже звик «розв'язувати проблеми» за межами легальних норм. Вони не є пріоритетними цінностями для росіян, адже згідно цілого ряду досліджень ключовими політичними цінностями для російських громадян є «мир» і «порядок» [40, с. 159].

Саме тому В. Путін послідовно реалізовував курс на згортання демократичних інститутів та посилення вертикалі влади й порядку. Зокрема, з 2004 р. у Росії було скасовано виборність голів суб'єктів РФ, у 2006 р. законодавчо обмежено діяльність неурядових організацій у Росії, з 2007 р., щоб завадити потраплянню до Державної думи ліберальних опозиційних партій, вибори почали проводити за пропорційною системою із 7% бар'єром та заборону на участь блоків; згідно зі звітом організації Freedom House у 2013 р. Росія за індексом свободи преси перебувала на 176 місці із 197 країн.

Реалізуючи курс дозованої модернізації, путінський режим намагається вивести з-під впливів модернізаційних процесів окремі сектори соціальної реальності, в першу чергу державно-політичний та етнополітичний. На нашу думку, стримувати тривалий час поширення модернізаційних тенденцій на ці сфери не вдасться. А якщо модернізація перейде в ці сфери, то Росія не зможе існувати далі як імперська держава.

Демократизація та перспектива переходу в постіндустріальну стадію розвитку економіки неминуче підштовхне Росію до моделі національної держави та посилення боротьби за повний суверенітет у ряді її регіонів.

Проведений аналіз дозволяє нам зробити наступні висновки:

1. Системна модернізація, яка модифікує та осучаснює всі сторони соціальної дійсності держави і приводить до народження нової якості суспільства, тягне за собою крах імперії і появу національної держави. Держави більшою або меншою мірою демократичної, але в будь-якому випадку із значно ширшою в порівнянні з імперією політичною участю громадян у її житті.

2. Емпіричний аналіз російської дійсності підтверджує висновки низки дослідників (Ч. Тіллі, Е. Дамірчева та інших) про принципову несумісність імперських та демократичних форм, структур та орієнтацій у житті держави.

3. Збільшення рівня індивідуальних та громадських свобод в імперській державі неминуче приводить до актуалізації питання національних прав, політизації етнічності та деструктивно впливає на всю імперську владну систему. На нашу думку, посилення демократичних тенденцій в імперії посилює її тенденції до її розпаду, зокрема до відпадання національних окраїн.

4. Імперський характер російської державності – це ключовий фактор, який дозволяє тримати в більш-менш інтегрованому стані великий конгломерат різномірних в етнічному та національному плані російських територій.

5. Усі приклади імперської модернізації в історії Росії мали лише оборонний характер. Їх мета полягала в посиленні конкурентоздатності імперії щодо Заходу. Оборонна модернізація спрямована виключно на подолання військово-технічного відставання від передових країн Заходу шляхом запозичення у нього відповідних інновацій та технологій.

6. Імперський характер сучасної російської влади забезпечується сакралізованою особою верховного правителя; домінантним імперським

столичним центром; наявністю універсалістського концепту «Російського світу»; наявністю непублічних конвенційних домовленостей між центром та регіональними елітами щодо способів здійснення влади на місцях; поновленням політики зовнішньої воєнної експансії; претензіями на статус одного зі світових центрів впливу.

7. Російське керівництво не здійснювало, і не планує здійснювати модернізацію політичної і державної системи Росії з оперттям на принципи реальної, а не контрольованої чи «соборної» демократії. Керівництво Росії вважає зміни такого плану шкідливими для російської державності.

8. Зміст імперської модернізації сучасної Російської держави полягає в адаптації її імперської сутності до умов сучасного світу без зміни базових ідеологічних домінант.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Лурье С. IMPERIUM (Империя - ценностный и этнопсихологический подход) / Светлана Лурье. - М.:АИРО-XXI, 2012. - 272 с.
2. Величко А. М. Идея Империи и историческое призвание России / А.М.Величко // Национальные интересы. – 2002. – №6.
3. Грачев Н.И. Империя как форма государственного устройства и тенденции развития суверенной государственности в современном мире / Н.И. Грачев // Вестник Саратовской государственной академии права. - 2006. - № 5. - С. 8-15.
4. Дамирчиев Эмин Исахан оглы. Империя как политический феномен: теоретико-методологические аспекты исследования : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. полит. наук : спец. 23.00.01 / Дамирчиев Эмин Исахан оглы. - Москва, 2010. - 30 с.
5. Кагарлицкий Б. Периферийная империя: Россия и миросистема / Борис Кагарлицкий. - М. : Ультра, Культура, 2004. - 528 с.
6. Каспэ С. Империя и модернизация. Общая модель и российская специфика / С. Каспэ. – Москва : РОССПЭН, 2001. – 256 с.
7. Гавров С.Н. Модернизация во имя империи: Социологические аспекты модернизационных процессов в России / С.Н.Гавров. - М. : Едиториал УРСС, 2010. - 352 с.
8. Паин Э.А. Между империей и нацией: модернистский проект и его традиционалистская альтернатива в национальной политике России / Э.А. Паин. - М. : Фонд «Либеральная миссия», 2004. – 248 с.
9. Doyle M.W. Empires / Michael W. Doyle. - Cornell University Press, 1986. – 408 p.
10. Fieldhouse D.K. The Colonial Empire. A Comparative Survey / David Kenneth Fieldhouse. - Houndmills, 1991. – 328 p.
11. Thornton A.P. The Imperial Idea and its Enemies: Study in British Power / A.P.Thornton. – London : Macmillan & Co. LTD; New York : St.Martin's Press, 1959. – 370 p.
12. Каппелер А. Россия многонациональная империя: возникновение, история, распад / Андреас Каппелер; пер. с нем. С. Червоная; ред. А. Мартен. – Москва : «Прогресс-Традиция», 2000. – 342 с.
13. Нация и империя в русской мысли начала XX века / Москва : Издательская группа «Скнимен», Издательский дом «ПРЕНСА», 2004. – 351 с.
14. Ткачѳ С. В. Империя как современная полития: дис. ... канд. полит. наук : 23.00.01 / Ткачѳ Сергей Викторович. – Владивосток, 2005. – 217 с.
15. Филиппов А. Ф. Наблюдатель империи (империя как социологическая категория и социальная проблема) / А. Ф. Филиппов // Вопросы социологии. – 1992. – № 1. – С. 89-120.
16. Хардт М., Негри А. Империя / М. Хардт, А. Негри [пер. с англ., под ред. Г.В. Каменской, М. С. Фетисова]. – Москва: Праксис, 2004. – 440 с.
17. Eisenstadt S.N. Empires / S.N.Eisenstadt // International Encyclopedia of the Social Sciences. Vol.V. – New York, 1968. – P.41-43.
18. Tilly C. How Empires End / Charles Tilly // After Empire: Multiethnic Societies and Nation-building: the Soviet Union and the Russian, Ottoman, and Habsburg Empires / Karen Barkey, Mark von Hagen, eds. – Boulder, Co.: Westview Press, 1997. – P.1-11.
19. Березкин Ю.Е. Инки: Исторический опыт империи / Ю.Е. Березкина. – Л.: Наука, 1991. – 234 с.
20. Гагагова Л.С. Империя: идентификация проблемы / Л.С.Гагагова // Исторические исследования в России: Тенденции последних лет / под ред. А. Г. Бордюгова. – Москва, 1996. - С.332-353.
21. Яковенко И.Г. От

империи к национальному государству (попытка концептуального анализа) / И.Г. Яковенко // Полис. - 1996. - №6(36). - С.117-128. **22.** Каспэ С.И. Империи: генезис, структура, функции / С.И. Каспэ // Полис. - 1997. - № 5. - С.31-47. **23.** Бульвінський А.Г. Українсько-російські взаємини 1657-1659 рр. в умовах цивілізаційного розмежування на Сході Європи / А.Г. Бульвінський. - К. : Парламентське видавництво, 2008. - 744 с. **24.** Дуда А. Республіка Кадирова / А.Дуда // Український тиждень. - 2011. - №9 (174); Дуда А. Росія боїться рекрутів з Північного Кавказу / А.Дуда // Український тиждень. - 2012. - 17 січня - Режим доступу : <http://tyzhden.ua/World/39719>. **25.** Оценка численности постоянного населения на 1 января 2014 г. и в среднем за 2013 г. (опубликовано 13 марта 2014 года) – Режим доступу : http://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/demo/Popul2014.xls. **26.** Численность населения Новосибирской области по муниципальным районам и городским округам на 1 января 2014 года – Режим доступу : http://novosibstat.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_ts/novosibstat/ru/publications/news_issues/e172720043421cd1bb71bffdcaee759. **27.** Корчагин Ю. Бюджеты столиц регионов продолжают ускоренно уменьшаться / Центр исследований региональной экономики – Режим доступу : <http://www.lerc.ru/?part=articles&art=2&page=78>. **28.** Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира, 03.11.2009. – Режим доступу : <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html>. **29.** Путин В. Демократия и качество государства / В. Путин // Коммерсантъ. - 2012. - 06 февраля. **30.** Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суцільства: Україна і світ на злами тисячоліть / В.П. Горбатенко. – К. : Видавничий центр “Академія”, 1999. - 240 с. **31.** Фонов А.Г. Россия: от мобилизационного общества к инновационному / А.Г. Фонов. – Москва : Наука, 1993. – 272 с. **32.** Вишневский А.Г. Серп и рубль: Консервативная модернизация в СССР / А.Г.Вишневский. – Москва : ОГИ, 1998. – 432 с. **33.** Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Френсис Фукуяма [пер. с англ. М.Б.Левина]. – Москва : АСТ, Ермак, 2004. - 128 с. **34.** Дискин И. Модернизация России: сохранится ли после 2012 года? Уроки по ходу / Иосиф Дискин. – Москва: Издательство «Европа», 2011. - 164 с. **35.** Ципко А. Изживание ценностей / Александр Ципко // Литературная газета. - 2012. - № 29. **36.** Чудо возможно // Ведомости. – 2010. – 15 февраля. – №26. **37.** Послание Федеральному Собранию Российской Федерации. 25.04.2005 г. – Режим доступу : <http://archive.kremlin.ru/text/appears/2005/04/87049.shtml>. **38.** Стенографический отчет о встрече с творческим коллективом газеты «Комсомольская правда». 23.05.2005 г. – Режим доступу : http://www.kremlin.ru/appears/2005/05/23/2050_type63376type63381_88557.shtml. **38.** Послание Президента Федеральному Собранию. 12.12.2013 г. – Режим доступу : <http://www.kremlin.ru/news/19825>. **39.** Селезнева А.В. Политические представления, и ценности россиян / А.В. Селезнева. – Москва : Издательство Московского университета, 2012. – 224 с.

УДК 316.422 (470+571)

Піляєв І.С.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ РОСІЇ: АВТОРИТАРНИЙ ПОСТМОДЕРН З ВІДКРИТИМ ФІНАЛОМ

У статті досліджуються цивілізаційно-культурні та історичні особливості соціально-політичної трансформації Росії доби президентської республіки. Автор визначає стан та модернізаційні перспективи російського соціуму в контексті глобальних тенденцій розвитку людства.

Ключові слова: трансформація, модернізація, президентська республіка, авторитаризм, демократія, політичний транзит.